

- Jeg trenger ikke forenklinger for å være lykkelig

Lars Peder Nordbakken i samtale med Ralf Dahrendorf

Lord Ralf Dahrendorf er en av vårt tids mest betydningsfulle liberale tenkere og offentlige intellektuelle i Europa. Født i Hamburg i 1929, sønn av den kjente sosialdemokratiske motstandsmannen Gustav Dahrendorf, en av Tysklands yngste professorer i sosiologi gjennom tidende, tidligere sentralstyremedlem i FDP og EU-kommisær, mangeårig direktør for London School of Economics and Political Science, leder av St. Anthony's College og prorektor ved Oxford University – Lord of Clare Market, City of Westminster og uavhengig medlem av det britiske Overhuset.

Dahrendorfs forfatterskap spenner over et vidt felt innenfor sosiologi, statsvitenskap og politisk filosofi – med frihetens forutsetninger og utfordringer som det gjennomgående temaet. Han har også skrevet mange

samfunnsanalyserende artikler som er blitt oversatt til mange språk. En del av artiklene er blitt publisert av blant andre Dagens Nyheter i Sverige, og noen få også i Aftenposten.

Dahrendorfs liberale tenkning kjennetegnes av tydelige forbindelseslinjer tilbake til John Stuart Mill. Hans tre fremste intellektuelle forbilder var Karl Popper, Isaiah Berlin og Raymond Aron. Alle tre ble av Dahrendorf ”utnevnt” til æresmedlemmer i ”Societas Erasiana” (oppkalt etter Erasmus av Rotterdam), det vil si som spesielt motstandsdyktige mot alle former for totalitarisme, i hans siste bok med tittelen *Versuchungen der Unfreiheit (Ufrihetens fristelser)* – om offentlige intellektuelle og totalitarismen i det 20. århundret.

Rammene rundt samtalen

Denne samtalen fant sted i biblioteket i Residenz am Dom i Köln 31. oktober 2008. Residenz am Dom er et topp moderne, hotellignende bo- og pleiesenter som er plassert like i nærheten av den berømte Kölnerdomen. Her har Lord Dahrendorf tilbrakt de siste par månedene i rekonvalesens, under tett medisinsk oppfølging. Til tross for sviktende helse, var det en etter forholdene svært godt opplagt og høyst nærværende samfunnsstenker og en levende kosmopolitt jeg hadde gleden av å intervju og samtale med på formiddagen den 31. oktober.

Dahrendorf virket under samtalen meget godt oppdatert på aktuelle politiske og samfunnsmessige hendelser, og kom gående med dagens utgave av The Guardian og en bunke med post da jeg møtte han i resepsjonen i Residenz am Dom. Allerede i første telefonsamtalen med Dahrendorf, før samtalen, fikk jeg inntrykk av at han var veldig ivrig etter å komme seg til London igjen, for å ta del i møtene i det britiske Overhuset, som nettopp hadde startet opp sin høstsesjon. Men legene hadde gitt ham reiseforbud, og derfor ble det til at samtalen fant sted i Köln, og ikke i hans hjemby London.

Det bør også nevnes at samtalen fant sted kort tid etter at den internasjonale finanskrisen for alvor var blitt til et hovedtema i internasjonal politikk, og rett før presidentvalget i USA den 4. november.

En spesiell takk rettes til Detmar Doering ved Friedrich Naumann Stiftung für Die Freiheit, som var så vennlig å spore opp Dahrendorfs tilholdsted og adresse i Köln. En uvurderlig praktisk hjelp.

Samtalens perspektiv og ledetråder

Samtalen kretser rundt Dahrendorfs nyere forfatterskap, fra tiden etter Berlinmurens fall til i dag, riktignok med en liten visitt tilbake til Dahrendorfs kjente og mye omtalte bok fra 1965, *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*. En nærmere oversikt over de aktuelle verkene er gjengitt i oversikten over utvalgt litteratur til slutt.

En sentral ledetråd gjennom samtalen tilsvarer det sentrale temaet i Dahrendorfs intellektuelle liv – spørsmålet om frihetens forutsetninger, vilkår, realitet, utfordringer og trusler. En annen ledetråd kan sammenfattes med begrepet *en vandring over grenser*. Det vil si at vi beveger oss gjennom flere samfunnsområder, flere land, foruten også mellom flere tidsepoker – ikke ulikt det mønsteret som man kan dra kjensel på i Dahrendorfs eget intellektuelle liv og nyere forfatterskap. Det vil si at perspektivbredden i samtalen er temmelig vid – selv om det sentrale temaet er det samme. For å gi litt bedre oversikt for leseren, har jeg derfor forsøkt å dele opp samtalen med relevante stikkord som overskrifter.

Mye kan sies om perspektiver i en introduksjon til en samtale med Ralf Dahrendorf. Det aller viktigste er etter min mening å få frem at vi her har å gjøre med en sjeldenhet i europeisk åndsliv. Dahrendorf formidler en samfunnsinnsikt som er sjelden i sin perspektivrikdom, kulturelle innlevelse og respekt for ulike akademiske disipliner – uten å miste av synet et genuint liberalt engasjement for frihet og anstendighet. Etter å ha ført en samtale med Ralf Dahrendorf er det vanskelig å la være å reflektere over det faktum at man har møtt en person som utviser en sjelden form for visdom. En visdom som vitner om en naturlig kombinasjon av oppriktighet, uavhengighet, ydmykhet, liberalitet og moralsk mot. Men, at man møter på en

slik kombinasjonen er sikkert ingen tilfeldighet hos en person som holder mennesker med typiske Erasmus-kvaliteter opp som de kanskje viktigste bærerne av den liberale ånd.

For Dahrendorf finnes det ikke bare liberale tanker og institusjoner, det finnes også noe slikt som liberale dyder – uansett hvor gammeldags det kan høres ut. Personlig, finner jeg det heller befriende. Resten overlater jeg til leseren selv å fornemme og vurdere.

Om frihet og liberale partier

- *Lord Dahrendorf, du har i mange år vært opptatt av begrepene frihet og hva det betyr å være liberal. Hvor viktig er dette spørsmålet for deg – hvor dypt går det?*
- Vel, spørsmålet om frihet er selve nøkkelspørsmålet i mitt intellektuelle liv. Hva frihet betyr i dag og i morgen er for meg av helt avgjørende betydning. Liberal derimot, er et litt merkeligere ord enn frihet, og det betyr også litt forskjellige ting i ulike kulturelle kontekster. Ordet antyder dessuten parti. Min opptatthet av frihet overskrider partier. Etter min mening finnes det faktisk ikke noe enkelt parti som er i tilstrekkelig besittelse av frihetskonseptet. Noen liberale partier er faktisk ikke frihetspartier i det hele tatt, og noen ikke-liberale partier er frihetspartier. Liberal er et mer komplisert ord enn frihet – og jeg vil si at det er friheten som er mitt anliggende.
- *I hvilken grad vil du si at din forståelse av friheten eller frihetsbegrepet har forandret seg over tid? Og, hva har i så fall endret seg?*
- Konseptet har nok ikke endret seg så mye. Derimot har konteksten endret seg svært mye. Når vi snakker om frihet er det i de fleste situasjoner mest fornuftig å relatere det til noe konkret. Uten tvil var det første spørsmålet som opptok meg personlig spørsmålet om frihet og totalitarisme – i begge retninger. Først i Nazi-Tyskland, hvor jeg vokste opp som gutt, i opposisjon, og deretter begynnelsen på den kalde krigen, og med den kommunismen. Med andre ord var dette spørsmål om helt elementære friheter som vi måtte kjempe for – noen ganger også med risiko for eget liv.

Dette er ikke de relevante spørsmålene i dagens Europa eller Amerika, men spørsmålene er fortsatt aktuelle i andre deler av verden. Nå, i 2008, er et av hovedtemaene frihet og likhet, og en av de store konfliktlinjene går mellom de liberale og de egalitære. Og, uansett hvor ofte folk sier at vi kan ha begge deler, så tror jeg ikke vi kan legge like stor vekt på begge disse prinsippene.

Så, mitt svar på spørsmålet ditt er at det ikke så mye er konseptet som har endret seg, men snarere at det er konteksten – som omgir konseptet – som har forandret seg.

- *La meg forfølge dette med konteksten litt lenger. Hvis vi betrakter tiden siden den andre verdenskrig, så kan vi si at verden har beveget seg betydelig i liberal retning. Demokratiet har slått rot i mange land, markedøkonomien har over tid vist en fabelaktig evne til å bli både mer global – og ikke minst løftet et betydelig antall personer ut av fattigdom. I dette grove bildet – i den grad det er riktig – er det ikke et paradoks at de liberale partiene ikke har hatt en tilsvarende tendens til å lykkes? Samtidig som verden er blitt mer liberal, har vår verden ikke blitt sterkere preget av den politiske liberalismen!*
- Nei, det opplever jeg ikke som et paradoks. Egentlig overrasker det meg ikke i det hele tatt. For å si det med enkle ord: Liberale partier, i det hele tatt den politiske liberale bevegelse som så dann, var sterk så lenge friheten var fraværende eller svak. Hvilket også er forståelig, siden den liberale bevegelsen da utgjorde den progressive kraften i samfunnet, som definerte og satte begreper på en bedre fremtid.

Essensielt var det dette som skjedde i det nittende århundre i Europa, og på en måte ble den liberale bevegelsen gradvis redusert til minoritetsstatus når vi kommer frem til 1920-tallet. Hvilket er ganske opplagt. I dag er alle liberale, men ingen kaller seg for liberale. Og, nå er det samme i ferd med å skje med sosialdemokratiet. Og det er ganske interessant. Sosialdemokratiet var den progressive kraft i det 20. århundret, og på slutten av det forrige århundret kalte alle seg for sosialdemokrater. Selv liberale, i hvert fall partiliberale, var på sett og vis også sosialdemokrater.

Etter min mening nådde den store liberale bevegelsen sitt høydepunkt på slutten av 1800-tallet, den gang man kjempet for allmenn stemmerett, rettsstaten og essensielle personlige friheter. Siden den gang har den liberale bevegelsen ikke lenger vært den store

fremdrivende kraften i våre samfunn. Det er ikke overraskende, og jeg finner det heller ikke spesielt opprørende. Grunnen er at friheten ikke lenger trenger være en partisak, siden de fleste mennesker tror på frihet.

Frihetens utfordringer og trusler

- *Men hva med frihetens utfordringer? Jeg tenker da spesielt på de viktige institusjonene i samfunnet som underbygger og gjør friheten mulig, og som du har skrevet en del om. Hva vil du si om de utfordringene vi står overfor her – og kan disse institusjonene sies å være truet i vår tid?*
- Mitt enkle svar er nei. Det vil si ikke på en så alvorlig måte at det er nødvendig å gjenopplive en stor liberal bevegelse som kjemper for essensielle friheter. Det er selvfølgelig å overdrive litt. I min siste bok "Ufrihetens fristelser", som er en bok om totalitarisme, sier jeg i det siste avsnittet, og det tror jeg fortsatt, at islamsk fundamentalisme ikke er den tredje totalitarismen. Det er svært vanskelig å se for seg den islamske fundamentalismen som en fremtidsrettet posisjon. Den representerer på mange måter et anti-moderne, fortidsorientert konsept som ikke har noe sted å gå – unntatt til terrorisme. Så, jeg kan egentlig ikke se at vi står overfor en tilsvarende totalitær trussel som tidligere.

Den trusselen jeg ser, og som jeg har snakket og skrevet en del om, er den jeg har valgt å kalle "krypende autoritærisme". Det vil si en slags skjult måte som myndighetene benytter seg av for å overtre borgernes essensielle friheter, gjennom ukontrollerte eller vanskelig kontrollerbare handlinger – et slags Singapore-syndrom om du vil. Dette synes for meg å være en stor risiko som er fremtredende i mange av våre samfunn, og som påkaller vår oppmerksomhet. Ikke minst ved hjelp av kontrollerende institusjoner og parlamentarisk kontroll. I denne sammenheng ser jeg også en svekkelse av parlamentene som en frihetstrussel. Så, ja, det dreier seg avgjort om å beskytte viktige institusjoner.

- *Hvis vi trekker dette videre over i et beslektet tema, som du også har skrevet en del om, populisme – eller tendensen til å overforenkle. Hva tror du om det i denne sammenheng?*

- Ja, det er en opplagt fristelse i mange land. De populistiske frelserne til høyre og venstre er dessuten ofte vanskelige å skille fra hverandre. De har en effekt som er ganske distinkt. Friheten, på sin side, appellerer ikke i første rekke til menneskenes følelser, men mer til deres fornuft. Med populismen er det annerledes. Den prøver hele tiden å unngå frihetens ”kalde” appell, og fører menneskene inn i en anti-liberal retning. Det gjelder alt fra proteksjonisme i økonomiske spørsmål, til personlig makt i politiske spørsmål. Så, vi får amerikansk proteksjonisme på sin måte, fenomener som Haider og Blocher i andre demokratier, og Lafontaine i Tyskland. Det finnes faktisk ganske mange i en del land. Og, det er helt klart at disse fenomenene representerer en del av det samlede trusselbildet for friheten i dag, selv om de ikke er så ille som fascismen og kommunismen.
- *Likevel snakker vi om et fenomen som har hjemsøkt mange demokratier i løpet av de siste 20 årene. La oss for eksempel ta Italia, hvor Berlusconi er tilbake med sin koalisjon, og fremdeles har stor direkte og indirekte makt over TV-mediet i landet. Er det ikke rart at slikt for lov til å skje i et land som Italia?*
- Vel, Italia er en komplisert historie. Det finnes også en annen side ved Italia, og da tenker jeg ikke i første rekke på den nåværende opposisjonen – som faktisk er ganske sterk. Vi skal huske på at både La Repubblica og Corriere della Sera har opplag på rundt 800 000 per dag. Og dette er seriøse aviser. Så det finnes også motvekter som er ganske så sterke. Selv om Berlusconi har en klar majoritet i parlamentet, har vi også det italienske senatet, som er en ganske interessant institusjon. Det følger ikke så lett ordrer fra en populistisk leder. Og, Berlusconi selv er ingen Le Pen eller Lafontaine. Han står snarere for et politisk lederskap som er tydelig fargelagt av personlige interesser, og det er et bilde som også mange italienere kjenner seg selv igjen i. Alt i alt er jeg ikke så engstelig for Italia.

Institusjoner og kulturer

- *Forstår jeg deg rett hvis jeg tolker det du sier i retning av at det finnes noen grunnleggende konstitusjonelle institusjoner som fungerer, og som gjør at du tross alt er optimistisk i tilfellet Italia?*

- Vel, det er ikke bare institusjonene. Men institusjonene er viktige, og i Italia er de i en viss grad også truet. For eksempel har vi rettsstaten. Berlusconi har et problematisk forhold til de institusjonene vi forbinder med rettsstaten, og det er helt på sin plass å kritisere ham på dette punktet. Han personaliserer gjerne, og hevder at dommerne er ute etter han personlig, spesielt de dommerne i Italia som også har en etterforskende rolle. Jeg vil si at vi her står overfor en institusjonell risiko. Men, Italia er også et land med sterke individualistiske og liberale trekk, hvor menneskene ikke så lett lar seg organisere og beordre.
- *..og dermed berører vi også samfunnskulturen og mentaliteten i et land. Men, vi snakker kanskje også om det som ofte kalles "path dependency" i historien, grunnfestede kulturelle trekk som har en tendens til å forme mønstre i utviklingen over tid?*
- Ganske riktig, og det er et viktig poeng.
- *Kanskje det nå passer å ta et litt lengre sprang i tid, tilbake til din bok om samfunn og demokrati i Tyskland fra 1965. Har vi ikke her en parallell til temaet "path dependency", bare med tysk fortegn?*
- Eller kanskje ikke? Jeg vil heller si at det er en annerledes historie sammenlignet med den italienske. Den italienske fascismen ble egentlig ikke ordentlig etablert før mot slutten, da det allerede begynte å gå riktig ille. Et viktig poeng her er at ingen i Tyskland på den samme tiden kunne ha skrevet og publisert en bok som Dan Vittorio Segres "Memoirs of a Fortunate Jew". En svært illustrerende bok om Italia under fascismen. Tysklands har hatt en helt annen og en langt mer problematisk historie. Det er først i våre dager man kan begynne å håpe på at det har skjedd en tilstrekkelig mentalitetsendring i Tyskland.

Det har ofte forundret meg at den store depresjonen på 30-tallet – og dette er en interessant tid å snakke om det – ikke fikk noen alvorlige politiske konsekvenser i Storbritannia, slik som i Tyskland. Alle i Tyskland sier at "det er klart at nazistene kom til makten på grunn av den store nøden" – men like opplagt er det at de ikke kom til makten i Storbritannia! Og noen få svartskjorter kan knapt sies å ha utgjort noen merkbar forskjell i Storbritannia. De ble da heller aldri tatt på alvor.

Spørsmålet nå er kanskje, med referanse til min bok om Tyskland: Har Tyskland forandret seg tilstrekkelig til å gjøre det nærmest utenkelig å forestille seg en gjentakelse av historien i møte med en ny økonomisk krise, hvor menneskene vender seg mot demokratiets politiske institusjoner? For øyeblikket ser jeg ingen tegn til at noe slikt skulle skje på nytt. Så kanskje har Tyskland gjennomgått en ganske fundamental forandring. I det minste, håper jeg det er tilfellet.

Ludwig Erhard og Konrad Adenauer

- *Et mye omtalt trekk ved Tyskland etter gjenforeningen er problemene med å gjennomføre nødvendige liberale økonomiske reformer. Er det tenkelig at det kan finnes en sammenheng mellom denne svakheten og Tysklands "verspätete Demokratie" og nærmest eviglange vei gjennom ufrihet?*
- Nei, jeg kjenner meg ikke helt igjen her. Hvis vi ser på etterkrigstiden i større perspektiv, så tror jeg at Tyskland – i stor grad takket være Ludwig Erhard – har beveget seg langs en helt annen vei enn Tyskland før krigen – og har i det store og hele holdt fast ved denne kursen. Selv de reformene som den nå så mye utskjelte Gerhard Schröder var ansvarlig for har i den tyske konteksten vært ganske radikale. Nå reverseres riktignok flere av disse reformene, men demontering av liberale reformer skjer også i mange andre land, i møte med den aktuelle krisen – blant annet i Frankrike, og selv i Storbritannia. Alt i alt ser jeg ikke at Tyskland kommer noe dårligere ut enn andre land – men heller ikke noe særlig bedre.

Alle land har sin egen økonomiske kultur, på samme måte som alle land har sin egen politiske kultur. Ingen europeiske land er like. Tyskland har lenge vært preget av korporatisme, det vil si av en nær kobling mellom fagforeninger, arbeidsgivere og staten – men likevel disiplinert av viktige markedsøkonomiske elementer. For egen del foretrekker jeg den angelsaksiske modellen, selv om den nå blir utsatt for mye kritikk.

- *Du nevnte Ludwig Erhard. Møtte du ham?*
- Ja, flere ganger.

- *Nå er det 60 år siden starten på de økonomiske reformene som skulle vise seg å skape det berømte "Wirtschaftswunder", og det er vanskelig å ikke legge merke til den økte oppmerksomheten og interessen for hovedpersonen bak, Ludwig Erhard, og det har vært skrevet mange artikler og bøker....*
- ...men likevel ikke nok....
- *...nettopp. Men, hva var det som gjorde at Erhard lyktes så godt – hva var det som gjorde han så effektiv – han var vel tross alt en veldig uvanlig politiker?*
- Hans stahet!
- *Kan du si litt mer om det?*
- Han lyttet ikke til advarslene og hylekoret rundt ham. Han hadde sin idé og sitt konsept, og han forfulgte det konsekvent – uten hensyn til de umiddelbare ofre og kostnader. Og han var heldig som hadde Konrad Adenauer som støttet ham. Adenauer var en helt annen type enn Erhard, og som jeg er helt sikker på egentlig ikke hadde så mye tro på flere av de tingene Erhard foretok seg. Men, Adenauer hadde et instinkt som under tvil ledet han til å gi sin støtte til Erhard.

Den mest radikale beslutningen Erhard tok var å oppheve rasjoneringen i forbindelse med valutareformen i 1948. Min far var på den tiden viseformann i en forløper til det tyske parlamentet, som ble kalt det økonomiske rådet, og han var sosialdemokrat. Han fikk til stadighet brev fra sine partifeller og sympatisører i Hamburg, og de skrev typisk dette: "Kjære Gustav. Glem aldri at rasjoneringen beskytter de fattige og vanskeligstilte. Du må ikke tillate denne mannen (Erhard) å utsette de fattige for noe som må ende i tårer." Men han støttet Erhard, til tross for at han var sosialdemokrat.

Vi skal heller ikke glemme at det i 1951 var en sterk bevegelse som ville avsette Erhard. På den tiden var det ikke mulig å rette mistillitsforslag mot en enkeltminister. Mange presset derfor på for å få Adenauer til å bli kvitt Erhard, men Adenauer bøyde seg ikke

for presset. Det var svært modig gjort. Episoden ligner en del på det som skjedde med Mazowiecki og hans statsminister Balcerowicz i 1989-1990 (i Polen).

Erhards beslutninger innebar at den første fasen ville bli å gå gjennom en ”tårenes dal” – mange ville tape på kort sikt, mens bare noen ville vinne. Og Erhard hadde den staheten som måtte til for å drive landet inn i denne ”tårenes dal” – og senere ut av den! I 1957 var alle for Erhard! Og Adenauer og Erhard fikk en absolutt majoritet etter forbundsdagsvalget det året – den eneste gang dette har skjedd i etterkrigstiden. Så, dette var modige og svært viktige handlinger som ledet til fundamentale forandringer for ettertiden.

Men parallellen jeg nevnte til Polen var ikke helt riktig: Det Mazowiecki gjorde var å kvitte seg med Balcerowicz, samtidig som han beholdt politikken til Balcerowicz. Med Adenauer var det omvendt! Han beholdt Erhard, uten å tro så mye på hans politikk!

- *Det var utvilsomt drama her. Var det ikke også et drama senere rundt Erhards forslag til ny kartellovgivning? Det må vel ha vært et nederlag for Erhard at ikke hans fullstendige og strengt liberale konkurranselovgivning ikke ble vedtatt i sin opprinnelige utgave – og at det tyske industriforbundet ledet av Fritz Berg fikk for stor innflytelse på Adenauer?*
- Absolutt! Men dette eksemplet er nok ikke det mest dramatiske. Erhard var fullstendig motstander av pensjonssystemet, medbestemmelsesrettigheter for arbeidstakere, og han var også mot EEC! Han anså EEC for å være for proteksjonistisk.
- *Man kan kanskje også si at kartellovstriden i 1952-53 viste noe av korporatismens styrke i Tyskland?*
- Ja, det kan du si. Men dette illustrerer derfor også godt ”der Reinische Kapitalismus”.
- *Og, noe lignende kunne ikke skjedd i Storbritannia?*
- Nei, overhodet ikke i Storbritannia.
- *...kanskje heller ikke i Norge?*

- Det vet jeg ikke, men det hendte jo i Sverige. I Sverige har det lenge vært slik at hvis du samlet et halvt dusin mennesker, ikke flere, for eksempel to fagforeningsledere, Wallenbergene og Gyllenhammer, så ville man ha tilnærmet all makt samlet på ett brett.

Erasmus, Hayek og Friedman

- *Hvis vi beveger oss videre over til den intellektuelle verden, så har du skrevet en meget interessant bok kalt "Ufrihetens fristelser" – en bok om offentlige intellektuelle og totalitarismen i det 20. århundret. Du tar utgangspunkt i en aldersgruppe som du mener ble spesielt hardt prøvet, de født mellom 1900 og 1910. Her viser du blant annet at noen viste seg å være svært motstandsdyktige – "erasmerne" (etter Erasmus Rotterdamus) – men andre ikke viste seg å være det. Blant de mest fremtredende erasmere, og bærere av den liberale ånden, nevner du blant andre Karl Popper, Raymond Aron og Isaiah Berlin. Hva hvis du utvidet denne aldersgruppen litt? Ville du for eksempel anse Friedrich Hayek som en erasmer?*
- Nei, Hayek var ikke det jeg kaller for et erasmus-menneske. Jeg har så vidt omtalt han i boken. Han var for fundamentalistisk og dogmatisk til å kvalifisere. Det var faktisk ganske vanskelig å snakke med Hayek om noe som helst. Han visste alle svarene på forhånd.
- *Møtte du noen ganger Hayek?*
- Ja, mange ganger. Og, jeg har noen veldig klare minner fra flere møter. Han var faktisk en ganske vanskelig person. Han lyttet ikke særlig godt på andre, diskuterte ikke, og satt ofte med et litt sint ansiktsuttrykk, og sa ja eller nei – og det var alt. Jeg er faktisk ikke sikker på om.....og dette er et ganske sterkt utsagn, men jeg sier det likevel...jeg er ikke sikker på at han hadde i seg en tilstrekkelig sann motstandskraft til å motstå de store fristelsene i det 20. århundret. Han unnslopp jo også disse fristelsene. Han forlot jo også Østerrike tidlig, og kom til England lenge før Hitler kom til makten i Tyskland. Og, det som brakte han til England var andre motiver enn motstand.

Hayek var først og fremst opptatt av kommunismen. Jeg tror faktisk ikke han har skrevet så mye om fascismen eller nasjonalsosialismen.

- *Vel, "The Road to Serfdom" ("Veien til Trelldom") må vel kunne sies å si en del om disse kreftene?*
- Nei, det var i første rekke en bok mot Harold Laski, hans kollega Harold Laski. Det Hayek på mange måter essensielt sier er at Laski er en agent for kommunismen, og at han bringer denne ideen til Vesten. Tidligere reiste alle store ideer fra vest til øst, men med Laski skjer plutselig det motsatte – en viktig politisk idé migrerer fra øst til vest.
- *Men, Hayek må vel ha hatt en viss innflytelse? Ta for eksempel The Mont Pelerin Society, med sterke forgreninger til USA og store deler av verden for øvrig.*
- Det er vanskelig å si. Han forsøkte å influere Mrs. Thatcher, som forresten også var godt disponert for å bli påvirket av Hayek. Men, Hayek var ganske uhøflig mot Thatcher og beskyldte henne i bunn og grunn for å være en sosialist. Så, hun distanserte seg etter hvert fra ham, og betraktet han mer som en helt på avstand. Men, Friedman derimot, han hadde stor innflytelse – og på ingen måte bare i Chile.
- *Kjente du Milton Friedman?*
- Og ja. Jeg tilbrakte et helt år sammen med han i Palo Alto, ved The Center for Advanced Studies.
- *..og han var kanskje en helt annet personlighet enn Hayek?*
- Ja, veldig forskjellig. Han var alltid veldig praktisk, og samtidig en smule absurd. Han hadde alltid ideer om hva som burde gjøres. Hayek hadde aldri det. Han fortalte deg bare om du hadde rett eller tok feil – og de fleste tok etter hans mening feil...og ikke så rent få var etter hans mening kryptososialister.

- *The Mont Pelerin Society samlet også flere interessante mennesker, helt fra starten i 1947, blant annet mennesker som stod Ludwig Erhard nær. Jeg tenker da på ordo-liberale som Walter Eucken fra Freiburg og Wilhelm Röpke.*
- Vet du hva? Hayek ville ha beskrevet Freiburgerkolen som sosialistisk!

Liberale brytninger og politiske problemer

- *Det har også fremkommet materiale i ettertid som i hvert fall vitner om at det var til dels ganske sterke diskusjoner mellom fløyene i Mont Pelerin Society. Det er jo fristende å stille spørsmålet til deg om vi her også ser et tegn på det problemet noen har beskrevet som en tendens til liberal forflatning, og at mange liberale er blitt for enøyde, og for ensidig opptatt av kun frie markeder – og har glemt helheten på veien?*
- Ja, og det var jo ikke tilfellet opprinnelig. Du har helt rett.
- *Du nevner selv i flere av artiklene og bøkene du har skrevet begreper som kulturliberal og Humboldt-liberale, som skiller seg en del fra en mer simplistisk liberalisme, som noen ganger blir så simplistisk at den reduseres til et spørsmål om skattenivå alene. Og, hvis vi tar FDP som eksempel, så finnes det vel et hav av forskjell mellom for eksempel en Hildegard Hamm-Brücher på den ene siden og Guido Westerwelle på den andre?*
- Ja, men jeg er ikke sikker på at de utgjør det beste eksemplet. Hildegard Hamm-Brücher er jo en ”håpløs” individualist – en vidunderlig kvinne. Men, hun passer ikke inn i noen bestemt kategori. Hun er faktisk kanskje noe av det nærmeste man kan komme en rendyrket liberal populist! I sin storhetstid klarte hun det kunststykket å bli valgt inn som første kandidat, til tross for at det bayerske FDP alltid plasserte henne på sisteplass på listen. I Bayern kunne man kumulere, slik at man kunne stemme folk opp. Det skjedde gjentatte ganger – men hun endte alltid på topp etter at velgernes dom var klar! Men, hun er altså ingen prototyp, rett og slett fordi hun er for enestående.

Men, det er ganske riktig at det i det tyske liberale partiet, spesielt i Baden-Württemberg, fantes flere kulturliberale. Deres politiske hovedinteresse lå mer i retning av utdanning og kultur, og ikke i økonomien eller i rettstaten for den saks skyld.

- *Tror du selv at det fortsatt finnes en viktig skillelinje i liberale partier, mellom en mer snever markedsliberal linje og en mer helhetlig og kompleks politisk liberalisme? Når det gjelder helhet, tenker jeg ikke minst på en linje som bygger på de fire institusjonelle pilarene i et liberalt samfunn; rettsstaten, demokratiet, markedsøkonomien og det uavhengige sivile samfunnet – slik du selv har vært inne på. Og, er det et paradoks at ikke flere representerer et slikt mer helhetlig liberalt syn?*
- Ikke nødvendigvis. Det vil si at det også er fullt mulig med en viss arbeidsdeling også blant de liberale. Det ville kanskje til og med kunne svekke den liberale posisjonen hvis for mange var komplette liberale i alle henseender. Jeg tror faktisk det er ganske nyttig å ha noen rendyrkede økonomisk liberale, og noen rendyrkede kulturliberale – som forresten ikke lenger finnes i Tyskland.

Når det gjelder de liberale i Storbritannia, så er det en langt mer kompleks materie.

- *Hvordan?*
- Jeg tror det moderne sosialdemokratiske partiet har gjort det liberale partiet til et sosialdemokratiske parti. Når det gjelder LibDem har jeg kommet med et forferdelig utsagn som siden er blitt sitert ofte: Dette er et parti som håper på en bedre fortid. De kunne nesten ønske at Storbritannia hadde hatt tilsvarende historiske erfaringer som Tyskland eller andre kontinentale land. Så det er et veldig blandet bilde – det finnes noen få liberale der, men ikke mange.
- *Kanskje dette med å ønske seg en bedre fortid går igjen i mange sosialdemokratiske partier? Er det ikke slik at den sosialdemokratiske tenkningen ofte viser tegn til stagnasjon, og at mange politiske løsninger ikke virker særlig godt i praksis – kanskje ikke minst i forhold til skape sosial trygghet og fremgang for dem som trenger det mest?*
- Jo, helt klart.

- ...åpner ikke nettopp dette en agenda for en mer liberal fremtid?
- Vel, kanskje. Men jeg tviler. Det er vanskelig å bygge et parti på dette grunnlaget. Men det er vanskelig å se for seg hvordan fremtidens partier vil se ut. Vi har for eksempel de altomfattende partiene, som forsøker å dekke enhver eventualitet, som for eksempel Sarkozys parti eller for den saks skyld Berlusconi – og Berlusconi bryr seg overhodet ikke om ideologi – knapt om ideer! Han omfavner alt som kan bidra til å vinne neste valg. Men, noen enkel åpning for liberale partier, det har jeg vanskelig for å se for meg.
- Så du er ganske pessimistisk på vegne av liberale partier?
- Nja, ...men ikke når det gjelder friheten.

Populisme, kompleksitet, integrasjon og overvåkning

- *Så vi har også her å gjøre med en kompleks virkelighet. La meg forfølge det litt videre. Du har jo gjentatte ganger tatt til orde for at vi må lære oss til å tolerere, forsones oss med og verdsette kompleksiteten i verden slik den er. Jeg antar at det her også finnes en klar parallell mellom dine egne tanker og tenkere som Popper og Berlin. Er vårt forhold til kompleksitet faktisk en nøkkel til å forstå en trussel mot friheten i vår tid?*
- Ja, og her er vi inne på den andre siden av den populistiske mynten. Populisme er den store forenklingen av virkelighetens kompleksitet. Og, jeg tror ikke noe på slike forenklinger. Jeg tror heller på Gladstonianisme, for å si det slik, hvor man om nødvendig tilbyr lange og utdypende forklaringer på det man gjør. Hvilket betyr at kompleksiteten aksepteres.

I denne sammenheng er det i tilknytning til den finansielle krisen interessant å observere hvor få personer som er i stand til å tilby slike forklaringer. Til tross for at jeg er veldig uenig med mange av hans utsagn, så opplever jeg at den tyske finansministeren Peer Steinbrück i hvert fall har gjort noe viktig her. Han er reist rundt og forklart i detalj hva han tror er i ferd med å skje, hva han tror vi kan gjøre noe med, og hvor de gjenværende

usikkerhetene ligger. Et godt eksempel på det å gjøre kompleksiteten begripelig – uten populisme.

- *Er det ikke også slik at et åpent samfunn av frie borgere faktisk forutsetter at vi bevisst forsvarer virkelighetens kompleksitet og diversifisering mot overforenkling, maktkonsentrasjon, sentralisering og overregulering – ikke bare i økonomien, men på tvers av samfunnet?*
- Jeg er fullstendig enig med deg. Jeg er for eksempel ikke særlig lysten på å ta del i den idiotiske debatten om migrasjon og parallelle samfunn. Det bekymrer meg overhodet ikke at folk fra Bangladesh samler seg i Tower Hamlets, og lever sine egne kulturelle liv. Det må da være greit så lenge de samme menneskene i den offentlige sfæren følger et lite knippe av felles verdier som vi alle trenger for å kunne leve sammen som frie mennesker.

Kompleksitet er en del en del av virkeligheten. Jeg trenger ikke forenklinger for å være lykkelig.

- *Hvis vi tar London som et integrasjonseksempel så er det vel også slik at selv folk fra Sverige har en tendens til å samle seg i én bestemt bydel. Betyr dette at den reelle integrasjonen i første rekke finner sted på arbeidsplassene?*
- Delvis, tror jeg det stemmer. Men, vi vet jo også at bussjåfører er fra Vest-India og at de som driver avis kiosker kommer fra Bangladesh eller India. Så det finner også sted en viss samling av mennesker med samme bakgrunn i yrkeslivet. Det jeg tror er viktig er at vi har felles regler som gjelder i den offentlige sfæren. For eksempel er jeg svært imponert over hvordan vanlige mennesker reagerte på julibombene i London. Plutselig ble alle forskjellene opphevet, og alle hjalp hverandre – uansett om man var kristen, jøde, muslim eller sikh. Så, det finnes en viktig, men begrenset offentlig sfære.

Mange undres for øvrig over hvorfor det er så få som protesterer mot alle overvåkningskameraene (i London) som kan spore deg over alt – og som man i Tyskland ville sett på som helt uakseptable. Og svaret er: Det offentlige liv er offentlig. Hvis noen grep inn i våre private hjem, så ville folk reagere med en gang. Men, når du forlater

hjemmet ditt, så lever du i en annen verden, og du gjemmer deg ikke – hvis du da ikke har noe å gjemme.

- *Men er det ikke likevel problematisk for en liberal å iakta den tiltagende økningen av sikkerhetsmotivert overvåkning og informasjonsinnhenting som skjer?*
- Jo, og mye av informasjonen som innhentes er jo dessuten privat – ikke statlig. Ta for eksempel det som nylig skjedde i Tyskland med Deutsche Telecom, hvor noen offentliggjorde detaljerte data fra mobilsamtaler. Informasjonsinnhenting kan i dag gå meget langt.
- *Er ikke det et argument for en pågående og reformistisk liberalisme – også av det politiske slaget?*
- Jo visst. Men i teorien kan også mange ulike partier fange opp dette behovet.

Internasjonale relasjoner

- *Hvis vi nå beveger oss enda mer utover i verden og fremover i tid – hvilket jeg finner mer enn naturlig tatt i betraktning din karriere og livserfaringer på tvers av mange grenser: Hvordan ser du på endringene som bryter seg frem i verdens grunnleggende orden. Hvilke endringer ser du – og befinner vi oss nå midt inne i en avgjørende brytningstid?*
- Ikke spesielt. Men, situasjonen er veldig flytende. Det er ikke lett å oppdage eksisterende strukturer, og det er heller ikke lett å skape formelle strukturer. Når man eksempelvis møtes for å skape et nytt finanssystem vil man finne ut at det finnes ikke noe fra før – og det finnes heller ikke utsikter til noe nytt Bretton Woods, fordi det ikke lenger finnes en dollar som tidligere. Bretton Woods var jo nettopp overgangen fra pundet til dollaren som verdens viktigste valuta, og det var et system som ble bygd rundt nettopp dollaren. Nå finnes det ingen ”dollar” og det kommer heller ikke til bli noen ny dollar, ei heller blir det euroen eller den kinesiske valutaen som vil danne grunnlaget for et nytt Bretton Woods.

Så, det er en ekstremt flytende situasjon vi har med å gjøre. Vi har et FN, som ikke lenger representerer verdens forente nasjoner, fordi FN manifesterer en sementert utgave av verdenssamfunnets institusjonelle situasjon fra tiden rett etter annen verdenskrig. Og, til tross for at noen later som om det er tilfellet, så finnes det heller ikke et skikkelig forslag til et nytt FN for fremtiden. Det ser derfor ut til at vi må leve med denne forvirringen en stund til. Jeg håper bare at det ikke krever en ny krig for å finne en vei ut av forvirringen.

Jeg tror ikke at Kina kommer til å styre verden. Overhodet ikke. Det er jo ikke et spørsmål om folketall, og det har det heller aldri vært.

- *Og, hvor kommer USAs moralske autoritet inn i dette bildet? Etter annen verdenskrig var jo USAs moralske autoritet svært sterk, mens situasjonen i dag er at USA har mistet svært mye av sin moralske autoritet, selv i Europa som tradisjonelt har stått nær USA.*
- Kanskje har vi denne samtalen på feil tidspunkt. På det tidspunktet du hører på tapen fra denne samtalen vil vi vite om det kommer til å bli en president Obama i USA. Jeg tror at en president Obama nærmest automatisk og umiddelbart vil gjenvinne mye av den tapte respekten for USA. Plutselig vil folk stoppe opp og si til seg selv: ”Hvilket land USA er, som har valgt inn en sort president, hvilket aldri ville skjedd i Europa.”
- *Så, du mener det finnes håp i et presidentskifte i USA?*
- Det jeg mener er at Amerika – uten sammenligning – fortsatt er den sterkeste kraften i verden i dag, i kraft av å kunne øve innflytelse på verdens mentalitet. Det tror jeg er riktig å si. Men USA har helt klart tapt mye i løpet av årene med Bush som president.
- *Har ikke også den internasjonale institusjonsbyggingen under Bush-årene nærmest stått på stedet hvil – og kanskje til og med gått i revers?*
- Utvilsomt er det i hvert fall at den ”liberale intervensjonismen” i internasjonale relasjoner i dag er død. Men, hvor lenge det vil være tilfellet er vanskelig å vite. Kanskje ett eller to vellykkede eksempler på eksterne intervensjoner, som viser seg å lede til varige strukturer som underbygger friheten og rettsstaten, faktisk vil vise seg å være tilstrekkelige for å snu

holdningene i verdenssamfunnet. Men med eksemplene Afghanistan og Irak har Bush gitt ”liberale intervensjoner” et dårlig rykte.

- *Hva tror du om utsiktene for et vellykket sluttresultat basert på intervensjonene i Irak?*
- Jeg har i hvert fall vanskeligheter med se for meg et fremtidig Irak som både er samlet som ett land – og samtidig er demokratisk. Selv om svaret kan synes rart, så er mitt svar at vi vil se en oppsplitting på en eller annen måte.

Og et tilsvarende mønster finner vi også mange andre steder i våre dager. Det er nå om lag 200 medlemsland i FN. Jeg frykter at vi vil se 300-tallet innen dette århundret er omme, fordi landene splittes opp. Det finnes allerede en flamsk ambassade i Washington, og flere andre steder. Men, Irak er selvfølgelig et ekstremt tilfelle.

- *Hva med utsiktene for at USA med en ny president også vil bidra til å snu alenegangen i forhold til alt fra Kyoto til den internasjonale kriminalitetsdomstolen i Haag? Tror du USA med en ny president vil kunne gjenreise sin internasjonale respekt til tidligere høyder?*
- Jeg vil nok uttale meg litt forsiktigere enn som så. Det finnes mange svake sentra i dagens verden, men blant disse svake sentrene, så mener jeg USA er en av de sterkeste, og vil utvilsomt fortsette å påvirke vår tenkning, mentalitet og holdninger på tvers av landegrenser. Uten USA blir det heller ingen ny verdensorden. Men USA er fortsatt en veldig sterk makt – og vi kommer heller ikke unna at USA også er en stormakt med mye erfaring.
- *Så, du har ikke særlig tro på det som ofte omtales som en multipolar verden?*
- Nei, det tror jeg ikke på i det hele tatt. Som jeg sa var den nye verdensorden etter den annen verdenskrig en amerikansk orden – og en overgang fra en britisk dominert verdensorden. Og, glem ikke at det er mange år siden. Hele 60 år har gått siden den gang. Det er jo en hel del.

Over grenser

- *Selv er du en britisk statsborger, født i Tyskland, du har vært akademiker, leder for akademiske institusjoner, politiker og EU-kommisær – du har som tittelen på din biografi kryssset mange grenser, i flere betydninger. Hvor viktige har disse grensekryssningene vært for deg personlig? Har dette bare vært enkelt?*
- Dette mønsteret startet veldig tidlig i mitt tilfelle. Jeg begynte å studere i London i 1952. Jeg har levd i Saar, selv i de årene da området fortsatt var franskdominert. Jeg har opplagt vært eksponert for mange kulturer. Jeg har også tilbrakt mye tid i Italia, kjenner landet ganske godt og har mange venner der. Jeg har til og med organisert de årlige britisk-italienske samtalene i Monte Nuovo for de siste 10 årene. Min egen opplevelse av denne grenseoverskridende tilværelsen er at den har utgjort en konstant berikende og stimulerende livskilde. Og, det har vært morsomt!
- *Har dine erfaringer kanskje også vært med på å forme din verdsettelse av det åpne samfunn og dets kompleksitet og pluralitet?*
- Avgjort, det er helt klart.

England og London

- *Men England har hatt en helt spesiell tiltrekningskraft på deg? Hva er det med England som har tiltrukket mennesker som deg selv, Isaiah Berlin, Karl Popper, Salman Rushdie og mange andre intellektuelle – eller kanskje jeg skulle si erasmere?*
- England er selve Erasmus-landet! Et land som aldri har latt seg friste av totalitarismen, i det århundret hvor svært få unngikk å bli fristet. Det er også et land hvor den ”kalde fornuften” fortsatt teller, og har betydd noe lenge, i hvert fall siden 1680-tallet. England er et land hvor en høy toleranseterskel i den offentlige sfære er kombinert med respekt for privatlivets fred.

Her er et godt eksempel (Dahrendorf viser frem dagens utgave av The Guardian) – jeg vet ikke om du har sett dette. To BBC-komikere ringte opp en person og sa en rekke forferdelige ting til vedkommende om vedkommende – blant annet om vedkommendes sexliv. Begge to fikk sparken. Og hele oppstyret rundt saken kan faktisk ende opp med å koste BBC i det minste den økningen i lisensavgiften som opprinnelig lå der som et forslag til vedtak! England er derfor så avgjort et land hvor visse sider ved privatlivet respekteres høyt.

Og, så har vi jo London. Og, London er virkelig en av de virkelig storartete steder i verden – kanskje uten sidestykke, muligens med unntak av Manhattan. Men, Manhattan er et ganske lite sted sammenlignet med London. Ingen ville nevne Queens eller Brooklyn når de tenker på New York. Alle tenker bare på Manhattan. London er kjempestort i sammenligning – så det er mye frihet i London.

- *Så London er selve Erasmus-byen?*
- Ja, det vil jeg påstå.
- *Men selv Erasmus-mennesker som deg selv er vel også blitt påvirket av andre tenkere – hvem vil du si har påvirket deg mest?*
- Berlin, Popper og Aron. De tre fremfor noen – og jeg kjente dem godt alle tre.
- *Du nevner også ofte John Stuart Mill i dine bøker?*
- Ja, naturligvis. John Stuart Mill var liberaleren *par excellence*, på den tiden da liberalismen fremdeles var spennende – både som politisk parti og som en politisk bevegelse. Men vi bør heller ikke glemme Gladstone.....
- *Lord Dahrendorf – tusen takk for samtalen!*

Utvalgt litteratur forfattet av Ralf Dahrendorf

Gesellschaft und Demokratie in Deutschland, Piper, München, 1965.

Die Krisen der Demokratie – Ein Gespräch mit Antonio Polito, C.H. Beck, München, 2002.

Über Grenzen, Lebenserinnerungen, C.H. Beck, München, 2002

Auf der Suche nach einer neuen Ordnung, C.H. Beck, München, 2003.

Der Wiederbeginn der Geschichte, C.H. Beck, München, 2004.

Versuchungen der Unfreiheit – Die Intellektuellen in Zeiten der Prüfung, C.H. Beck, München, 2006.